

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 9 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2024:

Hanefî Mezhebine Göre Kısasta Denklik

Equivalence in Retaliation According to the Hanafi Sect

Hasan KAYAPINAR

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Assoc. Prof., Çukurova University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law

hkayapinar@cu.edu.tr Orcid: 0000-0001-8752-463X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

31.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted

31.10.2024

Atıf/Cite: Kayapınar, Hasan. "Hanefî Mezhebine Göre Kısasta Denklik". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2024), 387-407.
<https://doi.org/10.20486/imad.1462110>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

İnsan fiillerini konu alan hukukun düzenlediği önemli alanlardan birisi ceza hukukudur. Hukuk bu bölümde insanların işlediği suçları ve bunlara verilecek cezaları ele almaktadır. Fıkıh da ceza hukukunu düzenlemekte ve suç saydığı fiillere yönelik çeşitli cezalar uygulanacağını belirtmektedir. Fıkıhta öldürme ve vücut bütünlüğüne zarar verme suçlarında kısas cezasının verilmesi öngörülmüştür. Kısas, belli şartlarda suçlunun mağdura verdiği zararın aynıyla cezalandırılması demektir. Kısas cezası naslarda açık bir şekilde emredildiğinden dolayı prensipte mezhepler arasında ihtilaf yoktur. Kısas cezalarının verilebilmesi için en temel şart denkliktir. Denklik suçluya uygulanacak kısas cezasının mağdurunkine eşit olmasını ifade etmektedir. Bu denklik organlar arasında olduğu gibi suçlu ile mağdurun arasında da bulunmalıdır. Mezheplerin bütünü kısas cezalarında denkliğin şart olduğu hususunda ittifak halindedir. Ancak denkliğin hangi noktalarda aranacağı konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu makalede Hanefi mezhebine mensup fakihlerin denkliği nasıl ele aldıkları incelenmiş ve vücut bütünlüğüne yönelik işlenmiş olan kesme, koparma gibi suçların kısasında denkliğin uygulanma imkânı araştırılmıştır. Müstakil olarak ceza hukukunda denklik olgusunu ele alan güncel bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefi Mezhebi, Ceza Hukuku, Kısas, Denklik.

Abstract

One of the important areas regulated by the law dealing with human acts is criminal law. In this section, law deals with the crimes people commit and the punishments to be given to them. Fiqh also regulates criminal law and states that various penalties will be applied for acts deemed crimes. In fiqh, it is envisaged that retaliation will be punished for crimes of murder and harming bodily integrity. Retaliation means punishing the criminal with the same amount of damage he caused to the victim under certain conditions. Since the punishment of retaliation is clearly ordered in the scriptures, there is no conflict between sects in principle. The most basic condition for the imposition of retaliation penalties is similarity. Similarity means that the retaliation punishment to be applied to the criminal should be equal to that of the victim. This equivalence must exist between the criminal and the victim, as well as between the body organs. All sects agree on the existence of similarities in retaliation punishments. However, there is a difference of opinion on where to look for similarity. In this article, how the Hanafi sect handles similarity is examined and it is suggested that similarity be applied in the punishments of crimes against physical integrity. No current study has been found that deals with the phenomenon of relationship in criminal law independently. In this respect, the study is expected to contribute to the literature.

Keywords: Islam Law, Hanafi Sect, Criminal law, Retaliation, Equivalence.

Giriş

Hukukun var oluş amacı insanlar arasında adaletin tesis edilmesi ve toplumsal barışın sağlanmasıdır. Hukukun ve hukuktan beklenen adaletin sağlanamadığı ortamlarda toplumsal barış tehlike altındadır. Mutlak anlamda hukukun gayesi bu olmakla birlikte muhtelif hukuk sistemleri bu amacı gerçekleştirmek için farklı yöntemler izlemiş, çeşitli kurallar koymuştur.

Hukuk adaleti ve toplumsal barışı sağlarken bunu bir sistem dahilinde gerçekleştirmekte ve insan fiillerini çeşitli tasniflere tabi tutmaktadır. Buna göre insanların birbirine ve kamuya karşı işlediği suçlar ve bunların karşılığı ceza hukuku bölümünde ele alınmaktadır. İslam hukukunda ceza hukuku bölümü *ukûbât* olarak isimlendirilmektedir.

Fürû-i fıkıh kitaplarında yer alan *ukûbât* başlığının en temel konusu kısas ve hadlerdir. Hadler, naslar tarafından belirlenmiş cezalar demektir. Had cezaları taabbudîdir. Yani Hanefîlere göre bunlar kıyasa kapalı olup bunların illetlendirilmesi mümkün değildir.¹ Dolayısıyla bu cezalarda denklik aranmaz. Kısas da aynı şekilde naslar tarafından emredilmektedir. Kısas cezası ise mualleldir. Kısasın temeli denkliktir. Kısas cezalarında zâhirde ya da manada denklik gereklidir.² Bu çalışmanın konusu denklik olduğu için kısas cezaları üzerinde durulacaktır.

İslam hukuku, insanların birbirini haksız yere öldürmeleri veya yaralamaları durumunda kısas cezasını öngörmektedir. Kur'an'ı Kerim'de kısas çok açık bir şekilde emredilmiş ve kısas uygulamasında hayat olduğu ifade edilmiştir. Kısasın insan hayatını korumadaki rolü açıktır. Zira birisini öldürdüğü zaman kendisinin de öldürüleceğini bilen kimse bu suçu işlemekten uzak duracaktır. Böylelikle bütün hukuk sistemlerinin en temel amaçlarından biri olan *zacr'in* (caydırma) tahakkuk etmesi beklenir. Ancak günümüzde medyaya yansıyan haberlerden görüldüğü üzere bazı suçlular öldürme suçunu defaatle işlemektedir. İşte kısasın bu suçları engelleme noktasında oldukça caydırıcı bir unsur olduğunu söyleyebiliriz.

¹ Ebû'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-talîl'l-muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 4/109.

² Zâhirde mümâselet bir kişinin elinin kesilmesi durumunda suçlunun da elinin kesilmesi cezasında olduğu gibi zâhiren denkliğin uygulanması demektir. Manada mümâselet ise suçta iştirak durumlarında yani çok kişinin bir kişiyi öldürmeleri durumunda öldürme suçunu işleyenlerin hepsine kısas uygulanmasında vardır. Şöyle ki bu durumda bir kişi karşılığında çok kişi öldürülmektedir. Bundan dolayı mümâseletin bulunmadığı şüphesi uyanabilir. Ancak öldürme manası tek olduğu için bu manadaki mümâselet sebebiyle bir kişi karşılığında çok kişinin öldürülmesi mümâselet kuralına aykırı değildir. Detaylı açıklama için bk. Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-serai'*, thk. Ali Muhammed Muavvad (Beirut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 7/56.

Hanefî mezhebinde öldürme suçu beş şekilde gerçekleşebilir: Kasten (amden), kasıt benzeri (şibhü'l-amd), hatâen, hata benzeri, sebebiyet verme (tesebbüb). Kısas cezaları sadece kasten öldürmelerde vacip olur. Diğer öldürme şekillerinde şüphe bulunduğu için suçlunun diyet ödemesi gerekmektedir.³

İslam hukukunda kısasın meşrû olması *kıyas-ı nefis mizân-ı adalettir* özdeyişinin ceza hukukunda karşılık bulmuş ifadesi olarak kabul edilebilir. Zira insan başkasının yaşadığı acıyı kendisi yaşamadıkça durumu tam anlamıyla idrak edemez. Dolayısıyla başkasını anlamak için kendisinin aynı cezayı alacağını bilmesi gerekir.

Ceza hukuku kitaplarında hukukî olarak suç kavramı, suçun unsurları vb. hususlar ele alınmaktadır. Makalede bu konuların ele alınması hacim açısından mümkün olmadığı için denklik kavramıyla doğrudan ilgili olmayan konulara yer verilmemiştir.⁴ Ayrıca mümâseletin tartışıldığı meselelerin başka konularla da ilgisi bulunabilir. Bu çalışmada bu konuların sadece denklik ile ilişkisi, tartışmanın denkliğe bakan yönü ele alınacaktır. Bu konularla ilgili müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Yeri geldiğinde bu çalışmalara atıf yapmakla yetineceğiz.

Kısas cezaları öldürme ya da vücut bütünlüğüne yönelik suçlar hakkında vaz' olunmuştur. Bu çalışmada kısasta denklik kavramı ele alındığından dolayı işlenen suçun öldürme ya da vücut bütünlüğüne zarar verme olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kullandığımız suç kavramı genel anlamda değil kısası gerektiren *öldürme (katl)* ya da *vücut bütünlüğüne zarar verme (müessir fiil)* şeklinde anlaşılmalıdır.⁵

Çalışma Hanefî mezhebinin fûrû-i fıkıh kaynakları özelinde yapılmıştır. Ancak çalışmanın alt başlıkları hakkında diğer mezheplerin görüşlerine ve delillerine birkaç paragrafta yer verilmiştir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi denklik konusunun sadece Hanefî mezhebinde etkin unsur olmadığını bilakis bütün fakihler nezdinde gerekli olduğunu göstermektir. İkincisi Hanefî fakihlerinin bir konudaki görüşünü ifade ettikten sonra bu görüşün fûrû-i fıkıh literatürü içindeki benzerlikleri ve farklılıklarının gösterilmesinin Hanefî mezhebinin denklik hakkındaki yaklaşımının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmasıdır. Dolayısıyla diğer mezheplerin görüşleri detaylı bir şekilde makalede ele alınmamış sadece Hanefî mezhebinin görüşünün daha net anlaşılmasına yardımcı olacak kadar sunulmuştur. Kısaca makalenin konusu Hanefî fakihlerine göre kısas cezalarında müsbet ve menfi yönüyle denklik kavramıdır.

³ Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dimaşki Meydanî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdi (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012), 3/26-29; Talip Türçan - Ünal Yerlikaya, "Ceza Hukuku", *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 527, 528.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Abdullah Çolak, *İslam Ceza Hukuku* (Çorum: Kitap Dünyası, 2018), 33-62.

⁵ Detaylı açıklama için bk. Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, ts.).

Araştırmanın Hanefî mezhebinin görüşüyle sınırlanması çalışmanın kaynakları hakkında da bilgi vermektedir. Bu durumda Hanefî mezhebinin fûrû-i fıkıh kitaplarının *cinâyât* bölümleri araştırmanın klasik kaynaklarını oluşturmaktadır. Günümüzde ceza hukuku alanında ve kısas cezaları özelinde kitap, tez ve makaleler bulunmaktadır.⁶ Bu çalışmalar hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse, Fekri Shaban tarafından hazırlanan *İslâm hukukunda kısas cezalarında denklik ilkesi* isimli yüksek lisans tezi denklik kavramını ele almaktadır. Mezheplerin görüşlerine geniş olarak yer verilen bu çalışmada vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçların kısasında denkliğin sağlanmasına yönelik hususlar ele alınmamıştır. Bu alanda bizim çalışmamıza yakın olarak zikredebileceğimiz diğer bir çalışma, Mustafa Özgür tarafından hazırlanan “Kısas ve Diyet Cezalarında Kadın ve Erkeğin Birbirine Denkliği Meselesi” isimli makaledir. İsminden de anlaşılacağı üzere bu çalışma ceza hukukunda kadın ve erkeğin denkliği konusu ele almaktadır.⁷

Denklik kavramı kısasta temel bir unsur olduğundan bu çalışmalarda mutlaka geçmektedir. Ancak denklik kavramına söz konusu çalışmalarda ya kısaca değinilmekte ya da bu kavram geniş muhteva içinde kaybolmaktadır. Bu çalışma mümâselete münhasır olması ve ulaştığı sonuç itibarıyla benzerlerinden ayrılmaktadır

1. Kısasta Denklik Şartı

Kısas cezası haksız yere birisini öldüren ya da vücut bütünlüğüne zarar veren kişinin, mağdur ya da velisinin talebiyle devlet tarafından aynı fiille cezalandırılmasını ifade etmektedir. Buna göre kısasta asıl olan suç ve cezanın aynı olmasıdır. Başka bir ifadeyle suçluya işlediği suçtan daha fazla ceza verilemez.⁸

Kısas cezası eski kavim ve dinlerde de bulunmaktadır. Kısas cezasının temeli kişinin yaptığı için karşılığını görmesine dayanmaktadır. “Cana can, göze göz, dişe diş” âyeti⁹ kısas cezasının özeti mahiyetindedir. Daha teknik bir ifadeyle kısasta asıl olan mağdur ve suçlu arasındaki denklidir. Bu açıdan baktığımızda kısasın denkliği sağlamak için vaz olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla cezada mümâseletin bulunması halinde kısas cezası meşrû hale gelmektedir. Bunun tam tersi de geçerli olup denkliğin bulunmadığı durumlarda kısas cezası uygulanmaz. Bunun yerine diyetin ödenmesi gerekir.

⁶ Bu çalışmalara makalenin içinde muhtelif bağlamlarda yer verilmiştir.

⁷ Detaylı açıklama için bk. Fekri Shaban, *İslâm Hukukunda Kısas Cezalarında Denklik İlkesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Mustafa Özgür, “Kısas ve Diyet Cezalarında Kadın ve Erkeğin Birbirine Denkliği Meselesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2022), 808-832.

⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1992), 4/95; Sabri Erturhan, “İnsan Onuru Bağlamında İslâm Ceza Hukukuna Genel Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 21 (2013), 196, 197.

⁹ Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır. el-Maide 5/45.

Fıkıhın bütün ekollerinde mutlak anlamda kısasın vâcip olduğu kabul edilmektedir. Ancak detaylara inildiğinde bazı ihtilaflar kendini göstermektedir. Şöyle ki suçu işleyen ile mağdur olan kişilerin cinsiyeti ve hukukî statüsünün farklı olması halinde kısas cezasının uygulanması noktasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İlerleyen bölümlerde detaylarıyla ele alınacağı üzere bu ihtilafların muhtelif sebepleri bulunmakla birlikte farklı görüşlere sahip ekoller kendi görüşünü savunurken denklik ya da benzeri bir kavrama atıf yapmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bütün ekoller kısasta denkliği sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak denkliğin ne olduğu noktasındaki görüş ayrılığı kısas uygulamasına ilişkin hükümlerin farklılaşmasına sebebiyet vermektedir.

Kısasta denklik kuralının bir sonucu olarak suçlu mağdurun hangi organına zarar vermişse suçlunun da aynı organına kısas uygulanmalıdır. Cessâs (öl. 370/981) mezhep imamlarının bu konuda ittifak halinde olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla sağ ele sol el sebebiyle kısas uygulanamayacağı gibi göz, el ve dişlerde de denklik kuralı geçerlidir. İbn Şübrüme'den (öl. 144/761) bu konuda farklı bir rivâyet aktarmakta, ona göre el ve gözlerin birbirine karşılık kısas edileceğini belirtmektedir.¹⁰

Cessâs suçluda kısas edilmesi gereken organın bulunması halinde mağdurun başka bir organa kısas uygulanmasını isteyemeyeceği noktasında görüş ayrılığının bulunmadığını aktarmaktadır. Hatta taraflar razı olsa bile kısas sadece suçlunun mağdura zarar verdiği organına yapılır. Farklı görüşler olmakla birlikte çoğunluğa göre suçlunun kısas uygulanması gereken organının mevcut olup olmadığına bakılmaksızın başka bir organına kısas uygulanamaz. Örneğin el sebebiyle ayak kısas gereği kesilemez. Zira bu organların kesilmesinde denklik yoktur. Aynı şekilde felçli organa karşılık aynı bile olsa sağlıklı organa kısas uygulanamaz. Zira bu iki durumda da denklik yoktur. Ancak mağdurun razı olması halinde tersi caizdir. Yani suçlu mağdurun bir organını kesse, suçlunun da aynı organı felçli olsa mağdurun rızasıyla suçlunun bu felçli organına kısas uygulanabilir. Zira mağdur hakkının bir kısmından feragat etmiştir.¹¹

Hanefî fūrû-i fıkıh kitaplarında bazı suçlarda denkliğin muhtelif şekillerde gerçekleştiğine ilişkin bilgi bulunmaktadır. Bu başlık altında denklik tartışmalarının yaşandığı ve Hanefîlerin denkliğe ilişkin görüşlerini ihtiva eden durumlar ele alınmıştır.

1.1. Suça İştirak

Ceza hukukunda belirtilen suçların işlenmesinin tek bir formu yoktur. Dolayısıyla suç muhtelif şekillerde işlenebilir. Bu şekillerden birisi de tek bir suçun birden fazla

¹⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/95.

¹¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/95, 96; Yunus Kocabıyık, "İslam Ceza Hukukunda Kısâs Mahallinin Ortadan Kalkması ve Hukuki Sonuçları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2022), 175, 176.

kişinin mübaşeretıyla işlenmesidir. Bu husus, teknik olarak suça iştirak kavramıyla ifade edilmektedir.¹²

Suçun müşterek işlenmesi halinde suça mübaşeret eden herkes fail olarak kabul edilir ve hepsine kısas uygulanır. Bütün fūrū-i fıkıh ekolleri bu hükümde ittifak halindedir. Zira bu konuda sahâbenin icmâi bulunmaktadır.¹³

Kaynaklarda belirtildiği üzere suça iştirak halinde verilecek cezanın hükmü Hz. Ömer'in hilafeti döneminde meydana gelen bir olaya ilişkin rivâyete dayanmaktadır. Buna göre Yemen'in San'a şehrinde bir kadın ve dostu, kadının üvey oğlunu öldürmüştür. Bunun üzerine Yemen valisi Hz. Ömer'e failere verilecek cezayı sormuştur. Hz. Ömer bunu sahâbeyle istişare etmiştir. Kendisi failerin hepsine kısas uygulama noktasında tereddütlü iken Hz. Ali "bir grup, bir deveyi çalsa suça iştirak edenlerin hepsine had uygular mısın" diye sormuştur. Hz. Ömer "evet" deyince bu olayın da aynı olduğunu,

¹² Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 25611, (12 Ekim 2004), Kanun No. 5237 md. 37. Detaylı açıklama için bk. Sabri Erturhan, *İslam Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008); Sabri Erturhan, *İslam Ceza Hukukunda Suça İştirak* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 63.

¹³ Vehbe Zuhayli, *Fıkul-İslamî ve edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 7/5633, 5635. Kaynaklarda sahâbeden aktarılan farklı bir görüşe ulaşamamıştır. Ancak Mâverdî (öl. 450/1058) bazı tâbiîn fakihlerinin ve Zâhirî fakihlerinin *وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ* âyetinden hareketle konuda farklı görüşler ileri sürdüğünü nakletmiştir. Buna karşın İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Muhallâ* isimli eserinde bir kişiye karşılık birden fazla kişiye kısas uygulanacağı ifade edilmektedir. Daha da ötesi *وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا* *وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا* âyetinin Yahudiler hakkında olduğu, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) önceki şeriatların bizim için bağlayıcı olmadığı açıkça belirtilmektedir. Detaylı açıklama için bk. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 12/27; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdülğaffâr Süleymân el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 10/226, 11/171. Serahsî'nin (öl. 483/1090), İmam Şâfi'ye (öl. 204/820) nispet ettiği görüş sahâbe icmâina aykırı olduğu düşünülebilir. Ancak Serahsî'nin bu naklinde hata bulunmaktadır. Şöyle ki o, İmam Şâfi'ye göre suça iştirak halinde suç ortaklarına kısas uygulanmayacağını, bu kişilerin suçu sırayla işlemeleri durumunda sadece ilk işleyene kısas uygulanabileceğini, diğerlerine diyet gerektiğini belirtmiştir. Suç ortaklarının suçu aynı anda işlemeleri durumunda suçlular arasında kura çekileceğini, kuranın çıktığı kişinin kısas edileceğini diğerlerinin diyet ödeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre bir kişiye karşılık birden fazla kişinin öldürülmesinin *وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ* "Tevrat'ta İsrâilîloğulları'na, 'Cana can'..." âyetinin zâhirine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak İmam Şâfi'nin kendi kitabına ve diğer Şâfi fakihlerinin fūrū-i fıkıh kitaplarına baktığımızda bu naklin isabetli olmadığını görüyoruz. İmam Şâfi aşağıda aktarılan rivâyeti İmam Mâlik'ten (öl. 179/795) naklederek bir kişiye karşı birden fazla kişiye kısas uygulanacağını ifade etmektedir. Detaylı açıklama için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfi, *el-Üm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1973), 6/22; Ebû İshak Cemaledin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmam eş-Şâfi*, thk. Zekeriyâ Umeyrat (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 3/173; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.), 6/128.

failleri kısas uygulanması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer meşhur “Eğer bütün San’a halkı bu cinayete iştirak etseydi hepsini öldürürdüm” sözünü söylemiştir.¹⁴

Aslında kaynaklarda geçtiği üzere suça iştirak daha önce Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında meydana gelmiştir. Ureyne rivâyeti olarak aktarılan olayda Müslüman olan ve Medine’ye gelen Ureyne oğullarına mensup bir grup irtidat etmiş, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) devlete ait develerin bakımı için görevlendirdiği çobanı işkenceyle öldürmüşlerdir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) bu kişileri yakalatarak aynı cezayı vermiş ve onları öldürmüştür.¹⁵

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında bir grup bir kişiyi öldürmüş ve Hz. Peygamber (s.a.s.) bir kişi karşılığında suça iştirak eden herkesi öldürmüştür. Bu durumda Hz. Ömer’in bir kişiyi öldürmeleri sebebiyle suça iştirak edenlerin öldürülmesi noktasında tereddüt etmesinin sebebi nedir?

Bu iki olay tamamen aynı değildir. Zira Ureyne rivâyetindeki suçlular suçu işlemeyen önce irtidat etmişlerdir. Dolayısıyla bunlar kısas ve idam cezaları açısından hukuken Müslümanlardan farklı bir konumdadır.

Kâsânî’nin (öl. 587/1191) denklik ile ilgili açıklamaları Yemen valisi ve Hz. Ömer’in tereddüdünü izah edebilir. Şöyle ki kısasta denklik şarttır. Ancak bu denklik sayıda şart değildir. Bir kişiyi öldürmeleri sebebiyle birden fazla kişinin öldürülmesinde, sayıda denklik yoksa da fiilde vardır. İşte fiildeki denklik kısasın uygulanması için yeterli görülmüştür.¹⁶ Bu durumda vali ve Hz. Ömer’in bir kişi karşılığında birden fazla kişinin öldürülmesinde sayı olarak denkliğin olmadığını düşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira birisi, bir kişiyi gayri meşrû bir şekilde öldürse katile kısas uygulanması gerektiği noktasında tereddüt söz konusu olamaz. Ancak Hz. Ömer, Hz. Ali’nin sözleriyle mümâseletin fiilde olması gerektiğini düşünmüş olacak ki bir kişiye karşılık suça iştirak etmeleri halinde bütün şehir halkının bile kısas edileceğini söylemiştir.

Maide suresinin 45. âyetindeki¹⁷ *وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ* “Tevrat’ta İsrâiloğulları’na, “Cana can...” ifade Hz. Ömer ve Yemen valisinin yukarıda muhtemel sebebini belirttiğimiz tereddüdünü destekler mahiyettedir. Nitekim Serahsî tek kişiye

¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Halil b. Me'mun Şiha (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010), “Diyât”, 21; Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-Azamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 9/476. Bu rivâyet hakkında açıklama için bk. Sabri Erturhan, “Hz. Ömer’in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları”, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 3/148, 149.

¹⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Meğâzî”, 36; Ebü'l-Hüseyn en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Müessesetü'l-Muhtar, 2010), “Kasâme”, 9.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 7/238.

¹⁷ Mâide, 5/45.

karşılık olarak bir gruba kısas cezasının verilmesinin bu âyete aykırı olduğunu ifade etmektedir. Ancak sahâbenin bu konudaki icmâ ve zaruret sebebiyle bu âyetten istinbât edilen kıyasa aykırı hüküm verildiğini belirtmektedir.¹⁸ Dolayısıyla Hz. Ömer de bu âyet gereği tereddüt yaşamış olabilir. Zira bir kişiye karşılık iki kişinin öldürülmesine hükmetmek âyetin zâhirine aykırı hüküm vermek anlamına gelmektedir.

Serahsî âyetin zâhirine muhalefet edilmesini gerektiren zarureti de açıklamaktadır. Buna göre bir kişiye karşılık birden fazla kişinin kısas edilmesi meşrû olmasaydı kısas emrinin pratikte karşılığı olmazdı. Zira kısasın farz kılınması, onun caydırıcı unsur olması sebebiyle insanları haksız yere öldürmeden alıkoymayı sağlayarak insan hayatının güvence altına alınması hikmetine mebnidir. Ancak bir kişiye karşılık birden fazla kişiye kısas uygulanamayacağına hükmedilmesi durumunda bu hikmet iptal edilmiş olacaktır. Zira suçlular kısıstan kurtulmak için öldürme suçunu birkaç kişiyle birlikte işleyecektir. Diğer taraftan bu suç genelde ortaklaşa işlenmektedir. Zira bir kişinin bir kişiye mukavemet etmesi kolay olur. Mukavemetin kırılması için yardım alınması gerekir. İşte bu durumda bir kişiye karşılık birkaç kişiye kısas uygulanmazsa kısas cezasının pratikte uygulanma imkânı kalmayacak ve teorik olarak kısasın meşrû olması kısasın hikmeti olan hayatın korunmasını sağlamayacaktır.¹⁹

1.2. Erkek ve Kadın Arasındaki Denklik

Hanefî mezhebinde öldürme suçlarında denkliğin sağlanması için nefse itibar edilmiştir. Aynı kural gereği kadın ve erkeğin birbirini öldürmeleri durumunda kısas uygulanır.²⁰ Kadına kısasın hemen uygulanamayacağı durumlar söz konusudur. Şöyle ki kadının hamile olması durumunda doğum oluncaya kadar kısas uygulanmaz.²¹ Bu hüküm yine kısısta denklik kuralına dayanmaktadır. Zira hamile kadına kısas uygulanması kadının karnındaki ceninin de ölmesine sebebiyle verecektir. Bu durumda cenin karşılığı olmadan, haksız yere öldürülmüş olacaktır. İmam Şâfiî kadın ve erkeğin birbirine karşılık olarak kısas edilmesi gerektiğini belirterek bu konuda farklı bir görüş bilmediğini ifade etmektedir.²²

1.3. Hür ve Köle Arasındaki Denklik

Fıkıh ekolleri arasında insanların hukukî statüsünün kısısta etkili olup olmadığı tartışılmıştır. Hanefî mezhebinde kısas konusunda köle ile hür arasında fark yoktur. Yani

¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/127.

¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/127.

²⁰ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417), 4/444.

²¹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, thk. Muhammed Suhbi Hasan Hallak (Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, 1410), 2/404.

²² Şâfiî, *el-Üm*, 6/25

hür sebebiyle köleye kısas uygulanabileceği gibi köle sebebiyle de hüre kısas uygulanır.²³ Cessâs Hanefîlerin bu görüşünü ispatlamak için üç delil getirmektedir. Bunlardan birincisine göre *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ* “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı*” âyetinin²⁴ umumu bütün Müslümanları kapsamaktadır. Cessâs’ın istidlâlde bulunduğu ikinci delil *المسلمون تتكافأ دماؤهم* “*Müslümanların kanları birbirine denktir*” hadisidir.²⁵ Bu rivâyetin de umumu köle ve hür bütün Müslümanları içermektedir.²⁶

Cessâs’ın istidlâlde bulunduğu diğer delil ise kısasta denkliktir. Bu bağlamda muhalif görüş sahiplerinin hür ile kölenin denk olmadığı yönündeki eleştirilerini cevaplamaktadır. Hanefîlere göre öldürme suçunda bütün nefisler denktir. Dolayısıyla köle karşılığında hür kimseye kısasın uygulanması denkliğin bir gereğidir. Bu kişilerin hukukî statüsünün farklı olması denkliğe aykırı olmadığını belirtmektedir. Cessâs kısas konusunda nefislerin denkliğini şöyle açıklamaktadır: Kısasta bir kişiye karşılık on kişi öldürülür. Zâhiren bunda da denklik yoktur. Aynı şekilde çocuktan dolayı sağlıklı bir yetişkin de öldürülür. Sosyal hayatta çocuk ile sağlıklı bir yetişkin de aynı seviyede değildir. Ancak can taşıma noktasında ikisi de birbirine denktir. Bu açıdan çocuk ile yetişkin arasında denklik vardır.²⁷

Hanefî mezhebinin aksine Şâfiî fakihleri köleye karşılık hür kişiye kısas uygulanamayacağını belirtmişlerdir. Zira bu kişiler arasındaki hukukî statü farklılığı suçlu ile mağdur arasında denkliğin sağlanmasına engeldir. Kısas cezası denklik üzerine kurulu olduğundan köleye karşılık hür kişiye kısas uygulanamaz.²⁸ Hatta İmam Şâfiî hür

²³ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efganî (Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Maârifî'n-Numâniyye, ts.), 230.

²⁴ Bakara, 2/178.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beirut: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, ts.), “Diyât”, 31.

²⁶ Cessâs âm lafızların delaleti konusunu oldukça detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bazı Semerkant Hanefî usulcülerinin farklı görüşleri bulunmakla birlikte Hanefî usulcülerinin çoğunluğu âm lafızların umum ifade ettiğini kabul etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Hanefî usulcülerinin arasında da âm lafızların umum ifade ettiğini en kati bir şekilde savunan Cessâs’tır. Burada da hür kişiye köle sebebiyle kısas uygulanacağını savunurken nasların umumıyla istidlâlde bulunmaktadır. Cessâs’ın bu istidlâli çalışmanın ana konusu olmadığı için bunu ilgili çalışmalara havale ediyoruz. Âm lafızlar hakkındaki görüşler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Füsûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Küveytiyye, 1994), 1/99-110; Ramazan Çöklü, *Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 93-96.

²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, thk. İnâyetullah Muhammed İsmetullah vd. (Beirut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 5/362-364, 376.

²⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetu'l-muttakîn*, thk. Zuheyr eş-Şâşî (Beirut: el Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 9/150; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû şerhu'l-muhezzeb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 18/458.

zimmînin Müslüman köleyi öldürmesi durumunda zimmîye kısas uygulanamayacağını, zimmînin sadece kölenin diyetini ödemekle mükellef olduğunu ileri sürmektedir.²⁹ Buradan hareketle İmam Şâfiî'nin kısas konusunda hürriyeti din farklılığından daha üstün gördüğünü söyleyebiliriz. Zira bu kişiler arasında mümâseletin bulunmadığı gerekçesiyle hür zimmîye kısas uygulanamayacağını açıkça belirtmektedir.

Sonuç itibarıyla Hanefî ve Şâfiî fakihlerinin kısasta mümâseleti şart gördükleri çok açıktır. Ancak denkliği sağlamaya yönelik bakış açıları farklıdır. Hanefî mezhebi kısasta hukukî statünün önemli olmadığını, can taşıma noktasında hür ve kölenin birbirine denk olduğunu ileri sürerek bunların birbirine karşılık kısas edilmesinin denklik kuralına uygun olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşın Şâfiî fakihleri mümâseletin hukukî statüde olması gerektiğini ileri sürerek köleyi öldürmesi sebebiyle hür kişiye kısas uygulanamayacağını benimsemişlerdir.

1.4. Müslüman ve Gayri Müslim Arasındaki Denklik

İslam hukukunda gayri müslimlerin hepsi aynı sınıfta değerlendirilmemiştir. Gayri müslimler öncelikle semavî bir dine inanıp inanmamasına göre iki sınıfa ayrılmış, semavî dine inananlara *ehl-i kitap* ismi verilmiş ve bunların bazı hükümlerde diğer gayri müslim sınıflardan farklı olduğu kabul edilmiştir.³⁰

Gayri müslimlerin tasnif edildiği bir diğer kriter vatandaşlıktır. Vatandaş olan gayri müslimlere kendileriyle zimmet akdi yapılanlar anlamında *zimmî* denilmektedir. Müslüman devletin vatandaşı olmayanlar *dârulharb* kavramına³¹ nispetle *harbî* olarak isimlendirilmektedir. *Müste'men* kavramı yabancı devlet vatandaşı olmakla birlikte emân (izin) alarak geçici olarak Müslüman devletin sınırları içinde bulunan kişiye denilmektedir. Prensipten, vatandaşlığa taalluk eden bazı noktalar dışında müste'menin zimmî gibi temel haklardan faydalanabileceği kabul edilmiştir.³²

Din farkının kısas cezasına etkisi konusundan mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefî fakihleri kısas cezalarında denkliğin sağlanması hususunda din farkına değil vatandaşlık olgusuna dikkat etmişlerdir. Buna göre Müslüman ile zimmînin kısas cezalarında eşit olduğunu, Müslümanı öldüren zimmîye kısas cezası uygulanacağı gibi zimmîyi öldüren Müslümana da kısas cezasının uygulanacağını belirtmişlerdir.³³ Bu

²⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 6/25.

³⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), 2/102-105.

³¹ Daru'l-harb, gayri müslim idare tarafından yönetilen ve İslam'ın hiçbir uygulamasına izin verilmeyen ülkeler anlamındadır.

³² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/33; Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 225; Hacı Mehmet Günay, "Devletler Hukuku", *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 542.

³³ Zeynüddin Zeyn b İbrâhim b. Muhammed Mısri İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriyâ Umeyrat (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 9/6

noktada Hanefîlerin din farkını değil de vatandaşlık olgusunu dikkate aldığını gösteren ön önemli kârîne harbîyi öldüren Müslümana ve zimmîye kısas uygulanmayacağına hükmetmeleridir. Zira harbînin can güvenliği teminat altına alınmamış ve katil ister Müslüman ister zimmî olsun Müslüman devletin vatandaşına karşı harbînin denkliği yoktur. Bu durumda mümâseletin sağlanamayacağından dolayı harbiye karşılık olarak Müslüman veya zimmîye kısas uygulanamaz.³⁴

Maktulün müste'men olması durumunda Müslüman veya zimmîye kısas cezasının verilip verilemeyeceği noktasında bazı farklı görüşler olmakla birlikte mezhepte tercih edilen görüşe göre kısas uygulanmaz. Zira bu kişiler mutlak güvence altına alınmamıştır. Bilakis sadece Müslüman devletin sınırları içinde bulunduğu süre için geçici güvence verilmiştir.³⁵

Hanefî mezhebi dışındaki ekoller kısas cezasındaki mümâseletin vatandaşlık açısından değil din açısından sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı Müslümanın zimmîyi öldürmesi durumunda Müslümana kısas cezasının verilemeyeceğini ileri sürmektedir.³⁶ Cumhurun bu konudaki delilleri “*Mümin kafir sebebiyle öldürülmez*” hadisidir.³⁷

Hanefî fakihleri ise cizye vergilerini ödemeleri sebebiyle zimmîlerin can ve mallarının güvence altında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu güvencenin sağlanabilmesi için caydırıcı unsur olan kısas cezasının uygulanması gerekmektedir. Müslüman ile zimmînin aynı güvenceye sahip olması kısas cezasının temel unsuru olan denkliğin sağlanmasında yeterlidir.³⁸

Hanefî fakihleri zimmînin canın ve malının güvence altında olduğunu belirterek bu konuda hırsızlık haddinden istidlâlde bulunmaktadır. Buna göre Müslüman zimmînin malını çalsa Müslümana had cezası uygulanır ve eli kesilir. Bu durumda zimmî karşılığında Müslümana kısas uygulanmasının gerektiği ortaya çıkar.³⁹

Mâlikî İbn Abdülber (öl. 463/1071) Hanefî fakihlerinin, Müslümanın zimmîye ait malı çalması durumunda elinin kesilmesine ilişkin icmâdan istidlâl ederek zimmîyi öldüren Müslümana kısas uygulanması gerektiğini ileri sürmelerini yemin ederek takdire

³⁴ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 9/6.

³⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, 9/6. Detaylı bilgi için bk. Menderes Gürkan, “Zimmiyi Öldüren Müslümana Kısas Uygulanması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (1999), 320.

³⁶ Zuhayli, *Fikhu'l-İslam*, 6/269.

³⁷ Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2/153.

³⁸ Abdurrahmân b. Muhammed Şeyhîzâde, *Mecmau'l-ehur fi şerhi mülteka'l-ebhur*, thk. Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 4/314.

³⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Ali Cuma Muhammed Muhammed Ahmet Serrac (Kahire: Dâru's-Selâm, 2004), 11/5447.

şayan bir kıyas olduğunu ancak bu konudaki rivâyete aykırı olduğundan geçersiz olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

Hanefî fakihlerine göre muhalif görüş sahiplerinin ileri sürdüğü *Müslüman kafirden dolayı öldürülmez* rivâyeti malî ve canî güvence altına alınmayan kafirdir. Nitekim Hanefî mezhebinde de harbî karşılığında Müslümana kısas cezası verilemez.⁴¹

Hanefîler kısasın *canî güvence altında bulunanlar* hakkında geçerli olduğunu kabul etmektedirler. Zimmîlerin de zimmî akdiyle can ve mallarının güvence altına alındığını, bu açıdan onların Müslümanlara denk olduğunu kabul etmekte ve kısas konusundaki hükümleri bu kabule dayanmaktadır.

Aynı şekilde zimmînin bir başka zimmîyi öldürmesi durumunda suçluya kısas uygulanır. Hatta zimmî öldürme suçunu işledikten sonra Müslüman olsa hüküm değişmeyecektir.⁴² Hanefî fakihlerinin bu hükmü benimsemesi evleviyetlidir. Zira zimmîye karşılık Müslümanın kısas edilmesini gerekli görürken, zimmînin zimmîyi öldürmesinden sonra Müslüman olması durumunda hükmün değişmesi söz konusu olamaz. Müslümanın zimmî karşılığında kısas edilemeyeceğini savunan fakihler de zimmînin zimmîyi öldürmesi durumunda suçluya kısas cezasının verileceğini belirtmektedirler. Kısas cezasındaki denklik suçun işlendiği duruma göre belirlenir. Suçlu suçu işlediği zaman zimmî olduğu için onun bu durumu dikkate alınır ve maktule denk olduğundan dolayı sonradan Müslüman olması denkliğin bozulmasını gerektirmez.⁴³

2. Kısasın İskâtında Denkliğin Etkisi

Yukarıda ifade edildiği üzere denklik kısasın en temel unsurudur. Dolayısıyla kısasın gerektiği bütün alanlarda mümâseletin varlığından dolayı kısas gerekli görülmüştür. Bunun tam tersi de geçerli olup denkliğin sağlanamayacağı noktalarda kısasın uygulanmayacağı, bunun yerine diyet ödenmesinin gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴ Hanefî mezhebinde öldürme suçu dışında vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçlarda kısas uygulanabilmesi için hukukî statü, cinsiyet ve kısas uygulanacak organların sağlık durumunun aynı olması istenmiştir. Buna göre cana kıymanın altındaki suçlarda köle hür ve kadın erkek arasında denkliğin bulunmadığı, hür kişinin köleye ve erkeğin kadına karşı

⁴⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammad Ata - Ali Muhammed Mu'avvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 8/122.

⁴¹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenviri'l-Ebsâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 10/165.

⁴² Şeyh Nizâm (thk.), *el-Âlemgîriyye, el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 6/3.

⁴³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv Abdullah b. Abdülmuhsin Türki (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999), 9/342.

⁴⁴ Abdülkadir Udeh, *et-Teşriü'l-cinaiyyü'l-islâmî: mukarenen li-kanuni'l-vaz'i* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 2008), 2/213.

vücut bütünlüğüne zarar verme suçunu işlemesi durumunda kısas uygulanamayacağı kabul edilmiştir.⁴⁵

Aynı şekilde şaşı göz karşılığında sağlıklı göze kısas uygulanamayacağı kabul edilmiştir. Zira sağlıklı organ ile rahatsızlık bulunan organ arasında denklik yoktur.⁴⁶ Suçlu mağdurun kemiğini kırarsa denkliğin sağlanamayacağından dolayı kısas cezasının uygulanamayacağı kabul edilmiştir. Dişler konusunda denklik sağlanabileceği için dişler diğer kemiklerden ayrı değerlendirilmiş, bunlara yönelik işlenmiş suçlarda kısas cezasının verileceği belirtilmiştir.⁴⁷ Prensip olarak zarar verilen organ ile kısas uygulanacak organ arasında denkliğin bulunması şart koşulmuştur. Buradan hareketle çürük veya çekilmesi gereken diş karşılığında sağlam dişe kısas uygulanamayacağı söylenebilir. İmplant veya takma diş konusunda ise alanın uzmanlarından denkliğin bulunup bulunmadığı noktasında görüş alınmalıdır.

Çalışma boyunca belirtildiği üzere Hanefî mezhebindeki kıyasa göre kısısta asıl olan denkliktir. Dolayısıyla denkliğin sağlanabildiği suçlarda kısas uygulanır. Ancak denkliğin yakalanamadığı suçlarda kısas düşer ve diyete hükmedilir. Bu kural gereği suçlu mağdurun ilgili sağlıklı organını eklem yerlerinden kesmişse ve suçlunun da aynı organı bulunuyorsa kısas uygulanır. Ancak suçlu mağdurun örneğin kolun ortasından ya da pazusundan kesmişse suçluya kısas uygulanamayacağı kabul edilmiştir. İmam Muhammed *el-Asl*'da vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda kısas uygulanabilmesi için müessir fiilin eklem yerlerinden işlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakihleri yukarıdaki örnekleri vererek bu suçlarda kısasın sâkit olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun sebebi denkliğin sağlanamamasıdır. Zira vücudun bu kısımlarının sınırları tam olarak belli olmadığı için denkliğin tam anlamıyla uygulanması imkansızdır. Bu durumda zorunlu olarak diyete hükmedilir.⁴⁸

Hanefî mezhebindeki bu hüküm şüphesiz kısıstaki en temel kural olan denkleğe uygundur. Ancak kıyasa uygun olan bu hükmün adaleti sağlamadaki yeterliliği tartışmaya açıktır. Suça iştirak başlığı altında bir kişiye karşılık birden fazla kişiye kısas uygulanmasının gerekçesi olarak *Mebûsât* ve pek çok Hanefî fîrû-i fıkıh kitabında *zaruret* vurgulanmıştır. Buna göre bir kişiye karşılık birden fazla kişiye kısas uygulanmaması durumunda suçlu cinayeti birisinden yardım alarak işlemesi kuvvetle muhtemeldir. Zira böyle yaparak kısıstan kurtulabilir. Bu durumda kısas hükmünün pratikte herhangi bir

⁴⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2012), 6/574.

⁴⁶ Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed Semerkandî, *Tuhfetül-fukahâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 3/105.

⁴⁷ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Pakistan: Mektebetü Hakkaniye, ts.), 2/112.

⁴⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 6/574.

karşılığının olmayacağı açıktır. Yukarıda geçtiği üzere Hanefî fakihleri bu konuda ilgili âyetten çıkan kıyasa aykırı hüküm verdiklerini yani istihsân yaptıklarını, bu istihsânın gerekçelerinden birisinin sahâbe icmâi diğzerinin de yukarıda belirtilen zaruret olduğunu açıklamışlardır. Aynı zaruret sebebiyle bu konuda da istihsân yapılması hukukun işlevini kaybetmemesi için daha uygun olabilir. Zira aksi takdirde vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçlarda kısas uygulanması kuralının pratikte karşılığı olmayabilir. Ya da bu kural hukukun imkanlarını kısıtlayabilir. Zira denklik kuralı gereği vücut bütünlüğüne zarar verme suçunun eklem yerlerinde işlenmesi halinde kısas uygulanacağını ancak eklem yerinden değil de organın ortasından kesilmesi durumunda kısasın uygulanmayacağını bilen müstakbel suçlunun bu suçu eklem yerlerinden değil de organın ortasından işleme kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla vücut bütünlüğüne zarar verme suçunda kısas uygulaması sadece bu kuralı bilmeyen ya da suçu işlerken buna riâyet edemeyen suçlulara yönelik kalacaktır. İşte bütün bunlar suçluların hukuku arkadan dolaşmalarına sebebiyet verecektir. Hukuk adaleti sağlama amacına giderken hukukun kendi koyduğu kurallar, kendi ayağına bağ olmamalıdır.

Kısastaki kıyas yani denklik kuralı kısasın adalete uygun olarak uygulanabilmesi ve hukukî istikrarın sağlanabilmesi için oldukça önemlidir. Ancak kıyas bazı istisnâî durumlarda adaleti sağlamada yetersiz kalabilmekte, bundan dolayı istihsâna başvurulmaktadır. Bu örnekte de adaleti sağlama adına istihsâna başvurulması gerektiği ileri sürülebilir.

Ayrıca istihsâna başvurma mezhebin sistematiğine aykırı bir durum değildir. Fürû-i fıkıh kitaplarında geçtiği üzere pek çok konuda istihsâna başvurulmaktadır. Daha da ötesi aynı konuda yani kısasta zaruret sebebiyle, kısas hükümlerinin uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla istihsân yapıldığı bilinirken bu konuda da istihsân yapılarak eklem yerlerinden olmasa da vücut bütünlüğüne zarar verme suçunda da -diğer şartların sağlanması durumunda- kısas uygulanmasına hükmedilebilir.

Diğer taraftan organın ortasından kesme durumlarında da denkliğin uygulanması mümkün olabilir. Şöyle ki kesilen nokta mağdurun ilgili organına oranlanabilir. Aynı oranla suçluya kısas uygulanabilir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse mağdurun kolunun 20, suçlunun kolunun da 25 cm olduğunu düşünelim. Suçlu dirseğe 5 cm yakın bir noktadan mağdurun kolunu kestiği tespit edilmişse suçlunun koluna dirseğe yakın 6.25 cm sınırında kısas uygulanarak denklik sağlanabilir.

2.1. Yaralama Suçlarında Denklik

Öldürme suçunun aksine vücut bütünlüğüne yönelik işlenmiş suçlar Hanefî fürû-i fıkıh kitaplarında vücut bütünlüğüne zarar vermeye yönelik suçlar *mâ dâne'n-nefs* (öldürmenin altındaki suçlar) kavramıyla ifade edilmektedir. Bu suçlarda kadın ile erkeğin, hür ile kölenin ve kölelerin kendi arasında kısas uygulanamayacağı kabul

edilmektedir.⁴⁹ Kıymetteki farklılık sebebiyle bu kişiler arasında denkliğin sağlanamayacağından dolayı kısasın düştüğü kabul edilmektedir.⁵⁰ Ayrıca şeriatta kadın ve erkeğin organlarının diyeti aynı değildir. Buradan hareketle Hanefî fakihleri kadın ve erkeğin organlarının arasında denkliğin bulunmadığını ileri sürmektedirler. Aynı şekilde hür ve kölenin organları aynı kıymete sahip değildir. Zira hür erkek ile kölenin organlarının diyeti aynı değildir. Hür erkeğin elinin diyeti beş yüz dinar iken kölenin elinin diyeti bunun yarısıdır. Bunlar aynı kıymette olmadığı halde kısasta bunlar arasında denkliğin sağlanması mümkün değildir. Bundan dolayı vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda hür ile köle arasında kısas uygulanmaz.⁵¹

Kölelerin arasında da vücut bütünlüğüne zarar veren suçların işlenmesi durumunda kısas uygulanmaz. Zira kölelerin kıymeti farklı olduğu için bunlar arasında denklik sağlanamaz. Kölenin kıymeti hakkında bazı tahmini kıymet belirlense de bu zan ve tahmine dayanmaktadır. Şüphe içerdiği için kısas cezası düşecektir. Ancak hürlerin kıymeti diye bir olgu olmadığından dolayı bunlar arasındaki vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda kısas uygulanabilir. Zira bunlar arasında denklik sağlanabilir.⁵²

Hanefîler dışındaki ekollere göre vücut bütünlüğüne yönelik işlenmiş suçlarda da kadın ve erkek arasında kısas uygulanır. Karâfî (öl. 684/1285) bu alandaki suçların öldürme suçuna kıyas edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.⁵³

Hanefî fakihleri öldürme ile vücut bütünlüğüne zarar verme suçlarının farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira öldürme suçlarında can taşımaya itibar edilmiş kadın ile erkek arasında farklı diyet miktarı tespit edilmemiştir. Ancak vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçlarda kadın ile erkeğin diyeti aynı değildir. Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır.⁵⁴ Dolayısıyla vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçların öldürme suçlarına kıyas edilmesi kıyas maalfârik olarak kabul edilmelidir.⁵⁵

⁴⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, thk. Kami Muhammed Muhammed Avida (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1997), 185.

⁵⁰ Meydanî, *el-Lübâb*, 3/33.

⁵¹ Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-nükâye*, thk. Muhammed Nazzar Temim - Heysem Nazzar Temim (Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997), 3/334.

⁵² Ebû Muhammed Osmân b. Ali Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dakâik* (Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1315), 6/112.

⁵³ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Hacci (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 12/317, 318.

⁵⁴ Udeh, *et-Teşriü'l-Cinai*, 2/284. Bu konudaki tartışmalar için bk. Mehmet Ali Aytakin, "İslam Ceza Hukukunda Kısas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı Üzerine Fikhî Bir Analiz", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/28 (2021), 319-322; Özgür, "Kısas ve Diyet Cezalarında Kadın ve Erkeğin Birbirine Denkliliği Meselesi", 818-827.

⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/7.

Diğer taraftan Hanefilere göre vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda diyet miktarının farklı olması, bu alanda kadın ve erkeğin, hür ile kölenin farklı değerlendirildiği noktasında güçlü bir şüphe uyandırmaktadır. Kısas cezalarının şüphe ile düşürülmesi esastır. Şüphelerle kısas cezalarının düşürülmesini emreden hadis⁵⁶ bu kuralın dayanağıdır. İşte bu konudaki şüpheden dolayı kısas bu kişiler arasında meydana gelen vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda kısasın uygulanması uygun değildir.⁵⁷

Sonuç

Farklı mezheplere mensup fakihlerin kısasta denkliği şart gördükleri izahat varestedir. Ancak denkliği sağlamaya yönelik bakış açıları farklıdır. Hanefiler mutlak manada kısasın *canı güvence altında bulunanlar* arasında ayırım olmaksızın geçerli olduğunu kabul etmektedirler. Dolayısıyla kadın-erkek, hür-köle, Müslüman-zimmî farketmeksizin canı ve malı teminat altında bulunanlar arasında *nefse* (cana) itibar etmişler ve mutlak olarak kısasın uygulanacağına hükmetmişlerdir. Özellikle zimmîlerin zimmet akdiyle can ve mallarının güvence altına alındığını, bu açıdan onların Müslümanlara denk olduğunu kabul etmektedirler. Hanefî fakihlerinin Müslüman ile zimmî arasında kısasın geçerli olacağı konusundaki hükümleri bu anlayışa dayanmaktadır. Dolayısıyla Hanefiler kısas konusunda mümâseletin din birliğinde değil vatandaşlık olgusunda sağlanması gerektiğini söyleyerek zimmîye karşılık Müslümanın kısas edilebileceğini belirtmektedir.

Hanefî mezhebinde denklik kuralı gereği suçlu, mağdurun sağlıklı organını eklem yerlerinden kesmişse ve suçlunun da aynı organı bulunuyorsa kısas uygulanır. Ancak suçlu, mağdurun örneğin kolunun ortasından ya da pazusundan kesmişse suçluya kısas uygulanamayacağı kabul edilmiştir. Bu hüküm kıyasa uygun olsa da adaleti sağlama hususunda yetersiz kalabilir.

Hanefî fîrû-i fıkıh kitaplarında suça iştirak halinde bir kişiye karşılık birden fazla kişiye kısas uygulanmasının gerekçesi olarak *zaruret* vurgulanmıştır. Buna göre bir kişiye karşılık birden fazla kişiye kısas uygulanmaması durumunda suçlu cinayeti birisinden yardım alarak kısıstan kurtulabilir. Bu durumda kısas hükmünün pratikte herhangi bir karşılığının olmayacağı açıktır. Suçun eklem yerlerinden işlenmemesi durumunda aynı zaruret sebebiyle istihsân yapılması hukukun işlevini kaybetmemesi için daha uygun olabilir. Aksi takdirde vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçlarda kısas uygulanması kuralının pratikte karşılığı olmayabilir. Çünkü suçlular hukuka aykırı hilelere başvurarak hukuku işlevsiz hale getirebilir. Hukuk, vazettiği kurallarla kendisinin etkisiz hale gelmesi engellemelidir.

⁵⁶ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Hudûd", 5.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/37.

Diğer taraftan istihsâna başvurma mezhebin sistematığına aykırı bir durum değildir. Fûrû-i fıkıh kitaplarında geçtiği üzere pek çok konuda istihsâna başvurulmaktadır. Daha da ötesi kisas konusunda zaruret sebebiyle, kisas hükümlerinin uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla istihsân yapıldığı bilinirken bu konuda da istihsân yapılarak eklem yerlerinden olmasa da vücut bütünlüğüne zarar verme suçunda da -diğer şartların sağlanması durumunda- kisas uygulanmasına hükmedilebilir.

Diğer taraftan organın ortasından kesme durumlarında da denkliğin uygulanması mümkün olabilir. Şöyle ki kesilen nokta mağdurun ilgili organına oranlanabilir. Aynı oranla suçluya kisas uygulanabilir. Ya istihsânen ya da kıyasa (genel kural) uygun hareket ederek yani zâhiren denklik sağlanarak eklem yerlerinden olmasa da vücut bütünlüğüne zarar vermeye yönelik suçlarda da kisas uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Abdurrahmân b. Muhammed Şeyhîzâde. *Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. thk. Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahmân el-Azamî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Fethu Bâbi'l-Înâye Bi-Şerhi'n-Nükâye*. thk. Muhammed Nazzar Temim - Heysem Nazzar Temim. Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997.
- Aytekin, Mehmet Ali. "İslam Ceza Hukukunda Kisas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı Üzerine Fıkhî Bir Analiz". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/28 (2021), 310-327.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Halil b. Me'mun Şiha. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Füsûl fi'l-Usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Küveytiyye, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İnâyetullah Muhammed İsmetullah vd. Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Çolak, Abdullah. *İslam Ceza Hukuku*. Çorum: Kitap Dünyası, 2018.
- Çöklü, Ramazan. *Fıkhî Usûlü Kelâm İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Dağcı, Şamil. *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, ts.
- Erturhan, Sabri. "Hz. Ömer'in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları". thk. Ali Aksu. 3/145-172. Sivas, 2018.
- Erturhan, Sabri. "İnsan Onuru Bağlamında İslâm Ceza Hukukuna Genel Bir Bakış". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 21 (2013), 185-214.
- Erturhan, Sabri. *İslam Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- Erturhan, Sabri. *İslam Ceza Hukukunda Suça İştirak*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Günay, Hacı Mehmet. "Devletler Hukuku". *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Gürkan, Menderes. "Zimmiyi Öldüren Müslümana Kisas Uygulanması". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (1999), 315-324.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-Neyyire*. Pakistan: Mektebetü Hakkaniye, ts.

- Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstizkâr*. thk. Salim Muhammad Ata - Ali Muhammed Mu'avvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenviri'l-Ebsâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. thk. Abdülğaffâr Süleymân el-Bendârî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv Abdullah b. Abdülmuhsin Türki. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b İbrâhim b Muhammed Mısri. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. thk. Zekeriya Umeyrat. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. thk. Muhammed Suhbi Hasan Hallak. Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, 1410.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Hacci. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerai'*. thk. Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kocabıyık, Yunus. "İslam Ceza Hukukunda Kısâs Mahallinin Ortadan Kalkması ve Hukuki Sonuçları". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2022), 169-178.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar*. thk. Kami Muhammed Muhammed Avida. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. thk. Ali Cuma Muhammed Muhammed Ahmet Serrac. Kahire: Dâru's-Selâm, 2004.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedâ*. thk. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-Talîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dimaşki. *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdi. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Müessesetü'l-Muhtar, 2010.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdatu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-muttakîn*. thk. Zuheyr eş-Şâşî. Beyrut: el Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref. *el-Mecmû Şerhu'l-Muhezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Özel, Ahmet. *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Özgür, Mustafa. "Kıyas ve Diyet Cezalarında Kadın ve Erkeğin Birbirine Denkliği Meselesi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2022), 808-832.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed. *Tuhfetül-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.
- Shaban, Fekri. *İslâm Hukukunda Kıyas Cezalarında Denklik İlkesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *el-Üm*. ed. Muhammed Zühri en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1973.
- Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyh Nizâm (thk.). *el-Âlemgîriyye, el-Fetâva'l-Hindiyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2000.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb fi Fıkhî'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Zekeriyâ Umeyrat. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Muhtasarü't-Tahâvî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Maârifî'n-Numâniyye, ts.
- Türcan, Talip - Yerlikaya, Ünal. "Ceza Hukuku". *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Udeh, Abdülkadir. *et-Teşriü'l-Cinaiyyü'l-İslâmî: Mukarenen li-Kanuni'l-Vaz'i*. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 2008.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dakâik*. Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1315.
- Zuhayli, Vehbe. *Fıkhul-İslâmî ve Edilletühü*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.